

MAGOS GERGELY

Mérlegen a hivatások

*A professzionalizációs paradigma historiográfiája**

Bevezetés

A magyar tudományos életben a hivatások és a hivatások kialakulásának, vagyis a professzionalizációnak a kérdése az 1990-es és 2000-es években került a vizsgálódások középpontjába.¹ Mindez összhangban állt a rendszerváltoztatás nyomán bekövetkező átalakulásokkal, amelyek folyamán lehetővé vált a kamarák és egyéb autonóm szakmai testületek újbóli felélesztése. A témával foglalkozó legtöbb hazai tanulmány tartalmaz hosszabb-rövidebb historiográfiai áttekintést, de jellemzően mindegyik a vizsgált hivatáshoz kötődően.²

A hazai szakirodalom egyelőre nem egységes abból a szempontból, hogy milyen szóval illesse az angol *profession* kifejezést. A társadalomtudományok világából érkezők a *professzió* kifejezést honosítanák meg,³ a történészek szívesebben használják a *hivatást*⁴ vagy a 19. század vonatkozásában a *szabadfoglalkozást*.⁵ De az sem példa nélküli, hogy *szakmá-*nak fordítják az angol kifejezést,⁶ vagy szinonimaként használják a fenti kifejezéseket.⁷

* Köszönöm a tanulmány elkészítésében nyújtott segítséget Halmos Károlynak és Detre Katalinnak. A kutatást az ELTE Multidiszciplináris kutatási pályázatának „Hivatások születése – magyarországi professzionalizáció a 19–20. században” c. projektje támogatta.

¹ Természetesen vannak hazánkban is a hivatások kérdésével foglalkozó korai művek: Concha Győző: *Van-e magyar társadalom? Nincs.* [1927] In: Concha Győző: *A konzervatív és liberális elv. Válogatott tanulmányok 1872–1927.* Máriabesenyő, 2005. 266–282.

² Ebből a szempontból a legteljesebb historiográfiai áttekintést Nagy Krisztina és Kleisz Teréz végezte el: Nagy Krisztina: *Professzionalizáció- és professzióelméletek a segítő hivatások tükrében.* Esély. 21. évf. (2009) 2. sz. 85–105.; Kleisz, Teréz: *A népművelés és a szociális munka szakmáso-dása angolszász és magyar metszetekben. Doktori disszertáció.* Pécs, 2005. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/85760/ertekezes.pdf?sequence=5> (letöltés: 2015. aug. 13.)

³ Pokol Béla: *A professzionális intézményrendszerek elmélete.* Budapest, 1991.; Kozma Judit: *A szociális munka professzionalizációja a jóléti államokban.* In: Némédi Dénes – Szabari Vera (szerk.): *Kötő-jelek 2003.* Budapest, 2004. 27–53. (<http://www.tarsadalomkutatas.hu/termek.php?termek=TPUBL-A-783>); Kleisz: *A népművelés és a szociális munka*; Nagy: *Professzionalizáció- és professzióelméletek*, id. művek.

⁴ Szívós Erika: *A magyar képzőművészet társadalomtörténete, 1867–1918.* Budapest, 2009.; Vári András: *Félprofik, parciális polgárok, egészen úriemberek? A professzionalizációs folyamat útjai és kutatási alternatívái a 19. századi Európában.* Korall, 11. évf. (2010) 42. sz. 151–178.; Keller Márkus: *A kelet-közép-európai változat. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. században Magyarországon.* Korall, 11. évf. 42. sz. 109–130.; Simon Katalin: *Sebészet és sebészek Magyarországon (1686–1848).* Budapest, 2013.

⁵ Halmos Károly – Szívós Erika: *Doktor úr, tanár úr, főszerkesztő asszony: a hivatások a köztudatban és a modern történetírásban.* Korall, 11. évf. (2010) 42. sz. 5–18.; Gyáni Gábor – Kövér

Egyik megoldás sem tökéletes. A *professzió* történelmi távlatban, a *szabadfoglalkozás*⁸ pedig napjainkban hatna anakronisztikusan. A *szakma* kifejezés sem szerencsés, ugyanis a magyar köznyelvben szaktudást, de jellemzően középfokú végzettséget igénylő foglalkozásokat értünk alatta (például gázszerelő, autószerelő), ebben az értelmében pedig messze esik a *profession* eredeti értelmétől. A *hivatással* szembeni kifogásunk pedig az lehet, hogy ez szó szerinti értelemben a latin *vocatio*, az angol *vocation* (vagy *calling*) és a német *Beruf* kifejezésekkel rokon, ami az elhivatottságra, élethivatásra utal. Ezzel szemben a *profession* kifejezésben sokkal nagyobb hangsúlyt kap a hivatások piaci szerepe.

A jelen historiográfiai tanulmányban áttekintem a hivatások és a professzionalizáció kérdésével kapcsolatos angolszász szakirodalmat, és megvizsgálom a teória alkalmazásának lehetőségeit a közép-európai térség vonatkozásában. A továbbiakban a hivatás (*profession*), a szakmai, hivatásszerű vagy professzionális (*professional*), a professzionalizáció (*professionalization*),⁹ a szakértő vagy szakember (*professional man*) és a laikus vagy kliens (*layman*, *client*) fogalmakat fogom használni.

Funkcionalista megközelítés

Parsons és Merton

A két világháború közötti időszakban a nagy gazdasági világválság hatására megkérdőjeleződött a szabadpiaci megoldásokba vetett hit. Az Egyesült Államokban olyan piaci-gazdasági modellek kerültek az érdeklődés középpontjába, melyek köztes átmenetet képeztek a szabadpiaci és az állami bürokratikus (szovjet) megoldások között. Ennek köszönhető, hogy egyfajta „harmadik utas” megoldásként a figyelem a hivatások kérdésére irányult az 1930-as években.¹⁰

A második világháborút követően vált népszerű kutatási témává a hivatások kérdése. A téma első jelentős teoretikusa Talcott Parsons amerikai szociológus volt. Jelentőségét mutatja, hogy a téma későbbi kutatói hozzá, illetve az általa fémjelzett funkcionalista iskolához képest határozták meg magukat. Parsons megközelítése szerint a hivatások olyan magas társadalmi státuszú, megbecsült, szakértelmet igénylő, széles körű autonómiával rendelkező foglalkozások (például orvos, ügyvéd), amelyek kulcsfontosságú, nélkülözhetet-

György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, 2006 [1998].

⁶ Nagy Mária: *Tanári szakma és professzionalizálódás*. Budapest, 1994.; Formádi Katalin: *Piaci hatások a professzionalizáció folyamatának változásában*. *Educatio*, 20. évf. (2011) 3. sz. 291–303.

⁷ Németh András: *A magyar pedagógus professzió kialakulásának előtörténete a 18. században és 19. század első felében*. *Pedagógusképzés*, 32. évf. (2005) 1. sz. 17–32.

⁸ A szabadfoglalkozás kifejezés érdekes etimológiai problémát jelez, ugyanis egyszerre utal a (latin eredetű) angol *liberal profession*, és az ezzel nem azonos német *freier Beruf* kifejezésekre. Míg az előbbi a szabad művészetekkel foglalkozó hivatásokra utal, addig a német kifejezés a céhektől független, szabadon mozgó szakembert jelöli. Köszönöm az észrevételt Halmos Károlynak.

⁹ Akad arra is példa, hogy *szakmásodás*nak fordítják a fogalmat: Vári András: *Félprofik, parciális polgárok, egészen úriemberek?* Kleisz: *A népművelés és a szociális munka szakmásodása*; Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete*, id. művek.

¹⁰ Carr-Saunders, A. M. – Wilson, P. A.: *The Professions*. Oxford, 1933.; Marshall, Thomas Hamphrey: *The Recent History of Professionalism in Relation to Social Structure and Social Policy*. *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, vol. 5. (1939) No. 3. 325–340.; Parsons, Talcott: *The Professions and Social Structure*. [1939] In: Parsons, Talcott: *Essays in Sociological Theory*. Revised Edition. Glencoe, 1954. 34–49.

len társadalmi funkciót látnak el.¹¹ Tevékenységük minden esetben tudományos alapokon (*knowledge*) és ezek gyakorlati alkalmazásán (*skill*) nyugszik, ami a szakterületükhöz tartozó kérdésekben kompetenciafölényt (vagy kompetenciamonopóliumot) biztosít számukra.¹² Ez a kettősség a középkori egyetemek és a céhes képzési rendszer egymásra találásából eredeztethető.

A hivatások Parsons által felvázolt modellje több szempontból is különbözik a szabadpiacra és az államigazgatásra jellemző szerveződésektől.¹³ A hivatások horizontálisan szerveződnek, széles körű testületi és egyéni autonómiával rendelkeznek. Ezzel szemben a szabadpiaci és állami életben a hierarchikus és bürokratikus szerveződések a meghatározók. A hivatások ráadásul védett piaci helyzetben vannak, hiszen a tevékenység végzése – gondoljunk csak ismét az orvosi vagy ügyvédi tevékenységre – engedélyhez vagy legalábbis végzettséghez van kötve. A legfontosabb különbséget mégis az jelenti, hogy a gazdasági életben ügyfélként (*customer*), az állami hivatalban alárendeltként (*subordinate*), a hivatásoknál kliensként vagy esetként (*client or case*) kezelik az embereket, ami morális szempontból fontos különbséget jelent. Az üzleti élet egoizmusával szemben, ahol a végső cél a vállalkozás sikere, a hivatásoknál a szolgálati etika határozza meg a kliensekhez fűződő viszonyt. A szolgálati etika előírásai szerint a szakember munkája során mindig a kliens érdekeit tartja szem előtt, ebben az értelemben tehát altruista módon cselekszik. Ez az altruizmus – véli Parsons – nem az egyéni motivációk, hanem az intézményesült viszonyok következménye.

Parsons tanítványa, Robert K. Merton tanulmányában¹⁴ az altruista viselkedést támogató intézményes környezetet vizsgálta. Álláspontja szerint a hivatások altruizmusa két tényezőre vezethető vissza. Egyfelől arra a társadalmi elvárásra, mely a védett piaci helyzetért, a magas társadalmi státuszért és megbecsültségért cserébe előírja, hogy a szakértő a kliens érdekeit tartsa szem előtt, vagyis altruista módon cselekedjen. Másfelől azonban kialakult egy intézményesült szakmai struktúra is, mely az előbb említett kiváltságok megtartását szem előtt tartva szintén az altruista viselkedést támogatja. Ennek az intézményesült szakmai struktúrának része a képzés, valamint a hivatás testülete is. Az előbbi az altruista viselkedés és a hivatás ethosának elsajátítását biztosítja, míg az utóbbi az altruista viselkedés és a normatív szempontok betartását felügyeli.

A funkcionalisták leírása alapján a hivatások „ideáltípusa” az alábbiak szerint rajzolható meg. A hivatások fontos társadalmi feladatot ellátó, magas társadalmi megbecsültséggel és státusszal rendelkező foglalkozási csoportok. A hivatáshoz tartozó személyek a szakmai

¹¹ „The importance of the professions to social structure may be summed as follows: The professional type is the institutional framework in which many of our most important social functions are carried on, notably the pursuit of science and liberal learning and its practical application in medicine, technology, law and teaching. This depends on an institutional structure the maintenance of which is not an automatic consequence of belief in the importance of the functions as such, but involves a complex balance of diverse social forces.” Parsons: *The Professions and Social Structure*, 48.

¹² Parsons, Talcott: *Professions*. In: David L. Sills (ed.): *International Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. 12. New York, 1968. 536–547. A funkcionalisták tudományba vetett hitére vonatkozóan lásd: Merton, Robert K.: *The Normative Structure of Science*. [1942] In: Merton, Robert K.: *The Sociology of Science. Theoretical and Empirical Investigations*. Chicago, 1973. 267–278., magyarul: Merton Robert K.: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest, 2002. 634–644.

¹³ Parsons: *The Professions and Social Structure*, id. mű.

¹⁴ Merton, Robert K.: *Institutionalized Altruism: The Case of the Professions*. [1978] In: Merton, Robert K.: *Social Research and the Practicing Professions*. Cambridge, 1982. 109–134.

szocializáció és a képzés során elsajátítják a feladatuk ellátásához szükséges tudományos ismereteket, közös értékrendet, valamint hivatásetikai elveket. Tevékenységükben altruista módon, a kliens érdekeit szem előtt tartva cselekszenek. A hivatásokat az állam törvényileg elismeri és támogatja, ezen túl monopóliumot biztosít számukra bizonyos tevékenységek ellátására. A tevékenységüket autonóm módon végzik, felügyeletüket pedig a hivatás testületei (például kamarák) látják el. Tágabb kontextusban vizsgálva a hivatások funkcionista megközelítését kirajzolódik előttünk a szabadpiac és a nyereségorientált gazdasági tevékenység olyan alternatívája, melynek alapja a moralitás, a szakértelem, a szabályozott piaci megoldások, valamint az altruizmus.

Attribútum jellegű megközelítések

Nem véletlen, hogy az 1930-as és 1960-as évek között a hivatások kérdése központi témává vált az angolszász világban. Ehelyütt három okot jelölnék meg, amelyek e kiemelt figyelem hátterében állhattak: egyrészt a hivatásokhoz sorolható szakemberek számának radikális emelkedése,¹⁵ másrészt a védett piaci helyzetben lévő, engedélyköteles foglalkozások számának növekedése,¹⁶ harmadrészt az 1930-as években a demokratikus rendszerbe, valamint a gazdasági világválság hatására a szabadpiaci megoldásokba vetett hit megrendülése. Ez utóbbi szempontból fontos kiemelni, hogy már az 1930-as évektől kezdve nagy hangsúlyt fektettek a hivatások és a demokráciák stabilitása közti összefüggés vizsgálatára is.¹⁷ A hivatások mint harmadik utas gazdasági modellek is hamar népszerűvé váltak. Olyannyira, hogy számos szociológus, köztük például Eliot Freidson ma is úgy tekint a hivatásokra, mint amelyek az állami bürokratikus rendszereknek és szabadpiaci megoldások alternatíváját nyújtják.¹⁸

A funkcionalisták úttörő munkájának eredményeképpen az 1950-es és 1960-as években két kérdés került a hivatások kutatásának középpontjába. Egyrészt az, hogy mely attribútumok, tulajdonságok különböztetik meg a hivatásokat más foglalkozásoktól, másrészt, hogy történelmileg hogyan alakultak ki ezek a hivatások.

A hivatásokat más foglalkozásoktól megkülönböztető jegyek beazonosítása elsősorban éppen azoknak a csoportoknak volt fontos, melyek igyekeztek állami elismerésre, valamint a hivatásokra jellemző kiváltságokra és társadalmi státuszra szert tenni.¹⁹ Ernest Green-

¹⁵ Halmos adatai szerint 1930 és 1960 között Angliában és Walesben a dolgozó népességen belül a hivatáshoz köthető szakemberek aránya megduplázódott. Halmos, Paul: *The Personal Service Society*. The British Journal of Sociology, vol. 18. (1967) No. 1. 15–16.

¹⁶ Gellhorn számításai szerint folyamatos emelkedés mellett 1952-ben 80 különböző foglalkozás volt engedélyköteles az USA-ban. (Idézi: Friedman, Milton: *Kapitalizmus és szabadság*. Budapest, 1996. [1962] 150.)

¹⁷ „[The professions] inherit, preserve and pass on a tradition [...] they engender modes of life, habits of thought and standards of judgement which render them centres of resistance to crude forces which threaten steady and peaceful evolution. [...] The family, the church and the universities, certain associations of intellectuals, and above all the great professions, stand like rocks against which the waves raised by these forces beat in vain.” Carr-Saunders – Wilson: *The Professions*, 497.

¹⁸ Freidson, Eliot: *Professionalism, the Third Logic. On the Practice of Knowledge*. Chicago, 2001.

¹⁹ Ide sorolhatjuk Goode könyvtárosokról (Goode, William J.: *The Librarian: From Occupation to Profession?* The Library Quarterly, vol. 31. (1961) No. 4. 306–332.), Greenwood szociális munkásokról (Greenwood, Ernest: *Attributes of a Profession*. Social Work, vol. 2. (1957) No. 3. 45–55.) vagy Denzin és Mettlin gyógyszerészekről írott cikkét (Denzin, Norman K. – Mettlin, Curtis J.: *Incomplete Professionalization: The Case of Pharmacy*. Social Forces, vol. 46. (1968) No. 3. 375–381.).

wood sokat hivatkozott, szociális munkásokról írott cikkében²⁰ nem húzott éles határt a hivatások (*profession*) és a foglalkozások (*occupation*) közé, hanem azt hangsúlyozta, hogy létezik a hivatásoknak egy ideáltípusa, melyhez bizonyos foglalkozások közelebb állnak. Vagyis a foglalkozások hierarchiájának élén az a foglalkozás (vagyis hivatás) áll, amelyikre az alábbi öt szempont a leginkább ráillik:

- a hivatás körébe tartozó tevékenységek tudományosan és módszertanilag megalapozottak (*systematic body of theory*);
- a hivatást űzőknek hatalmuk van az ügyfél felett (*professional authority*), ami kompetenciafölényükből ered;
- a közösség is elismeri és jóváhagyja a hivatás által élvezett hatalmi helyzetet és kiváltságokat (*sanction of the community*);
- létezik informális vagy formális hivatásetika (*regulative code of ethics*), mely azt a célt szolgálja, hogy megelőzze a hivatást űzők által elkövetett visszaéléseket, és amelynek megsértése szankciókat von maga után;
- a normák, értékek és szimbólumok rendszere professzionális kultúrát (*professional culture*) alkot, melyet a képzés és szakmai szocializáció során sajátítanak el, és amelynek a megsértése szintén szankciókkal jár.

A hivatások és foglalkozások elhatárolásának kudarcát éppen azok a felemelkedő hivatások okozták (könyvtárosok, szociális munkások, tanárok, nővérek, gyógyszerészek stb.), melyek nem érték el az orvosi vagy jogi hivatások rangját, de a hivatásokra jellemző attribútumok közül több is fellelhető volt náluk. Etzioni egy átmeneti kategória, a *félhivatás* (*semi-profession*)²¹ alá sorolta be ezeket a felemelkedő hivatásokat, míg Barber²² professzionális (*professional*), részben professzionális (*partly professional*) és nem professzionális (*non-professional*) viselkedésről beszélt. Az utóbbi szerző arra a következtetésre jutott, hogy annál professzionálisabb egy viselkedés, minél inkább jellemző rá az alábbi négy tulajdonság:

- magas szintű képezéshez kötött, mely általános és szisztematikus tudáson nyugszik;
- elsődlegességet élveznek a közösségi érdekek;
- a tevékenységet etikai kódex szabályozza, magas szintű az önkorlátozás;
- magas anyagi és társadalmi megbecsültséggel jár.

Hickson és Thomas²³ kulcsfogalma a professzionalizációs folytonosság (*professionalization continuum*) volt. A vizsgálatba bevont negyvenhárom nagy-britanniai foglalkozás és a foglalkozásokra vetített huszonhat attribútum kapcsán azt a kérdést tették fel, hogy mennyire professzionalizált (*professionalized*) egy-egy foglalkozás. A két klasszikus hivatás (az orvosi és a jogi) került a hierarchia élére, ami – a szerzők állítása szerint – igazolta mérésük hitelességét.

²⁰ Greenwood: *Attributes of a Profession*, id. mű.

²¹ „*Their training is shorter, their status is less legitimate, their right to privileged communication less established, there is less of a specialized body of knowledge, and they have less autonomy from supervision or societal control than »the« professions.*” Etzioni, Amitai: *Preface*. In: Etzioni, Amitai (ed.): *The Semi-Professions and Their Organization*. New York, 1969. V.

²² Barber, Bernard: *Some Problems in the Sociology of the Professions*. Daedalus, vol. 92. (1963) No. 4. 671–673.

²³ Hickson, D. J. – Thomas, M. W.: *Professionalization in Britain: A Preliminary Measurement*. Sociology, vol. 3. (1969) No. 1. 37–53.

Történelmi modellek

A hivatásokról szóló diskurzus egyik fontos ágát jelentették azok a kutatások, melyek a hivatások történelmi kialakulásának folyamatát, vagyis professzionalizációját vizsgálták. Közös ezekben a kutatásokban, hogy az attribútum jellegű megközelítések fogalomkészletére és megközelítésmódjára építettek, a professzionalizációt pedig univerzális, minden hivatásnál azonos módon végbemenő folyamatként ábrázolták.²⁴

Caplow²⁵ az alábbi négy stációra osztotta a professzionalizáció folyamatát:

1. a hivatás egyesületének a megalapítása, melyből az alulképzetteket kizárják;
2. a név és titulus megváltoztatása, hogy a korábbi, alacsonyabb rangú foglalkozást űzőktől meg lehessen különböztetni a szakembereket;
3. etikai kód bevezetése;
4. politikai agitáció, hogy a hatalmat meggyőzzék az új határok fenntartásának szükségességéről.

Ezzel egy időben zajlik le a képzés feletti kontroll megszerzése, a privilégiumok kiharcolása, a viselkedési szabályok meghatározása és a hasonló hivatáscsoportokkal való kapcsolatok kialakítása. A professzionalizáció folyamata olyannyira erős – folytatja Caplow –, hogy egyaránt megfigyelhető az üzleti szférában (például bank), a nem üzleti szférában (például tudomány) és a nem önálló foglalkozások között is (például szerkesztők).

Wilensky²⁶ 1964-ben írott cikkében viszont kételkedett abban, hogy tömegesen professzionalizálódni fognak a foglalkozások. Szerinte „nagyjából harminc vagy negyven szakmára mondhatjuk azt, hogy teljes mértékben professzionalizálódott”.²⁷ A hivatás alapja ugyanis a szolgálat eszménye vagy a szolgálat ideálja, melyet szembeállított a legtöbb foglalkozásra jellemző „puszta nyereségvággal”.²⁸ 18 hivatás történetének összehasonlító elemzését követően úgy ítélte meg, hogy „létezik a professzionalizációnak egy jellegzetes folyamata”,²⁹ mely az alábbi öt fejlődési fázist tartalmazza:

1. egy tevékenység főfoglalkozássá válik;
2. kialakul a szakképzés és az egyetemi képzés rendszere;
3. létrejönnek az első egyesületek;
4. megtörténik az állami elismerés;
5. létrehozzák a formális etikai kódexet.

Kritikai észrevételek

A második világháborút követő két évtizedben a funkcionalista megközelítés uralkodó elméletnek számított a társadalomtudományok területén. A hivatások kérdését is ennek az uralkodó paradigmának a keretein belül értelmezték, és jöllehet számos kritika érte a funkcionalista megközelítést, mind a mai napig hozzájuk képest határozzák meg magukat a té-

²⁴ Wilensky, Harold L.: *Minden szakma hivatás?* [1964] Korall, 11. évf. (2010) 42. sz. (fordította: Szívós Erika) 19–53.; Caplow, Theodore: *The Sociology of Work*. Minneapolis, 1954. 138–140.; Hughes, Everett Cherrington: *Men and Their Work*. London, 1964. [1958] 131–138.

²⁵ Caplow: *The Sociology of Work*, 138–140.

²⁶ Wilensky: *Minden szakma hivatás?*, id. mű.

²⁷ Wilensky: *Minden szakma hivatás?*, 24–25.

²⁸ „...az önzetlenség kívánalma a hivatások esetében több mint hiú beszéd. [...] Ha ő, az ügyfél nem hinne abban, hogy ez a szolgálati eszmény valóban létezik, ha azt gondolná, hogy az orvost, ügyvédet stb. a puszta nyereségvágy mozgatja, akkor kénytelen lenne úgy viszonyulni hozzájuk, mint az autókereskedőkhöz.” Wilensky: *Minden szakma hivatás?*, 23–24.

²⁹ Wilensky: *Minden szakma hivatás?*, 31.

mával foglalkozó szociológusok és történészek. Röviden sorra veszem a funkcionalista megközelítéssel kapcsolatos legfontosabb kritikai észrevételeket.

Ahogy az az eddigiekből is kiderülhetett, nem sikerült konszenzusra jutni abban, mely attribútumok jellemzik a hivatásokat, és ezek történelmileg milyen sorrendben követték egymást. Ennek legfőbb oka az, hogy a hivatásokról szóló diskurzusokban keverednek a leíró és ideologikus vonatkozások,³⁰ gondoljunk csak azokra az esetekre, amikor egy-egy foglalkozás hivatás jellegét akarták igazolni. Az altruizmus, a szolgálati etika, az etikai kódex és hasonló fogalmak jelzik a hivatások morális felsőbbrendűségébe vetett hitet. Egyes szerzők például az egész társadalom morális megújulását remélték a professzionalizáció folyamatától.³¹ A funkcionalista megközelítésben keveredik a szabadpiaci elvek elutasítása a hivatások önképének kritikátlán elfogadásával. Brante nagyvonalúan naivnak hívta ezt a funkcionalista hagyományt.³² Arra is akad példa, hogy a professzionalizációt kutató társadalomtudós és a hivatáshoz tartozó szakértő szerepe összeér, ami szintén elkerülhetetlené teszi az értékelő aspektusok előtérbe kerülését.³³

Azt sem vizsgálták érdemben, hogy a hivatások magas társadalmi státusza, védett piaci helyzete mögött valóban társadalmi támogatottság áll-e, vagy csupán bizonyos foglalkozások hatalmi-gazdasági térnyerése. Így kívül került a vizsgálatok körén a hivatások törekvése a piaci monopólium megszerzésére, valamint az állam által is elismert, védett piaci helyzetért folytatott lobbitevékenység. A funkcionalizmus elitista nézőpontja szerint ráadásul kompetencia híján a laikusoknak nincs beleszólásuk a hivatás tevékenységéhez kapcsolódó kérdésekbe. Róluk döntenek, de nélkülük.

A harmadik kritikai észrevételem az, hogy a látszólag jól operacionalizálható, külső attribútumokra (bizonyítvány, egylet, etikai kód stb.) építő hivatásfogalom látens előfeltevésként a szabadpályás orvosi és ügyvédi hivatást tekintette etalonnak. Hickson és Thomas tanulmánya kiváló példa arra,³⁴ hogyan befolyásolja ez a látens előfeltevés a kutatási eredményeket. Hicksonék a vizsgálatba eleve csak az egyesülettel rendelkező foglalkozásokat vették be, amivel kizártak – többek között – két olyan bürokratikusan szerveződő, nagy hagyományokkal rendelkező hivatást, mint a papi és katonai, viszont beemeltek a kutatásba olyan kevésbé patinás foglalkozásokat, mint a hegesztők és szállítók. Még ha elfogadjuk is, hogy a második világháborút követő angolszász világban valóban az orvosi és jogi hivatások

³⁰ Cogan, Morris L.: *The Problem of Defining a Profession*. Annals of the American Academy of Political and Social Science, vol. 297. (1955) No. 1. 105–111.

³¹ „But the personal service professionals themselves are the inheritors of two main streams of value orientation. On the one hand they are the receivers of a code, which is a fusion of the classical Hippocratic and Christian Samaritan attitudes to service and helping. On the other hand, they are the eager students of the counsellors, these twentieth century secularizers of philanthropy. [...] And the total professional complement of society, vastly increased in number and influence, is now in the process of renewing society itself. Indeed, the process of professionalization is the greatest single moral change in our Western industrial communities today.” Halmos: *The Personal Service Society*, 20.

³² Brante, Thomas: *Sociological Approaches to the Professions*. Acta Sociologica, vol. 31. (1988) No. 2. 119–142.

³³ Greenwood például egyszerre volt a szociális munka mint hivatás kutatója és szociális munkásokat oktató egyetemi tanár. Természetes tehát, hogy igyekezett igazolni a szociális munka hivatásszerűségét, és a hivatások önképe jelentette számára a kiindulási alapot. In Memoriam Ernest Greenwood. (<http://senate.universityofcalifornia.edu/inmemoriam/ernestgreenwood.htm> – letöltés: 2015. aug. 8.)

³⁴ Hickson–Thomas: *Professionalization in Britain*, id. mű.

jelentették a mintát más foglalkozások számára, egy történelmi vizsgálat során ezt a kiindulópontot akkor is tarthatatlannak vélem. Célszerűbb tehát a kutatást más jellegű hivatásokra is kiterjeszteni, ami a funkcionalista megközelítés felülvizsgálatával jár együtt.³⁵

Revizionista irányzatok

Hughes és tanítványai

Nem bírálta nyíltan a funkcionalista megközelítést a chicagói egyetem tanára, Everett C. Hughes, e témában írott tanulmánykötete³⁶ mégis az első alternatív elképzelést képviseli. Tézise szerint a munka szorosan hozzátartozik szociális identitásunkhoz, önképünkhöz, éppen ezért értéktelített fogalom.³⁷ Ez az identitás azonban folyton változik, ugyanis a mindennapi társas érintkezések, interakciók során alakulnak ki a munka világához köthető szerepek, valamint ezen szerepeknek a hierarchiája. Ebből következik, hogy a hivatások és foglalkozások sem rendeződnek stabil struktúrákba. A funkcionalista megközelítéssel szemben tehát nem a foglalkozások hierarchiáját kell vizsgálni, hanem a munka személyes és szociális drámáját (*personal and social drama of work*), ami alatt Hughes a saját munkánk megbecsültségéért vívott mindennapi küzdelmet,³⁸ valamint a foglalkozási csoportok kollektív reprezentációját értette.³⁹ A munka társadalmi hasznosságának és morális vetületeinek hangsúlyozása minden foglalkozásra jellemző, ezért nem a különbségeket, hanem a párhuzamokat kell keresni a legalacsonyabb és legmagasabb megbecsültségnek örvendő foglalkozások között. Hughes antropológiai szemléletet képviselő tanulmányai indították el a funkcionalista paradigma dekonstrukcióját.

Az 1960-as évek végére kezdett megváltozni a hivatásokról szóló diskurzus, és egyre többen viszonyultak kritikával a funkcionalista megközelítéshez. Az első, nagy visszhangot kiváltó kritikai művet Hughes egyik tanítványa, Eliot Freidson publikálta 1970-ben.⁴⁰ A funkcionalistákkal szemben ő nem a hivatás külső jegyeit, attribútumait, hanem a gyakorlati munkát vizsgálta, amiből három fontos következtetést vont le. Egyrészt az olyan moralizáló megállapításokat, melyek szerint a szolgálati etika, az etikai kód vagy valamiféle altruizmus lenne a hivatások megkülönböztető jegye, elutasította. Szerinte a hivatások legfontosabb megkülönböztető jegye széles körű autonómiájuk, mellyel különleges jogot, kiváltságot kapnak saját munkájuk tudományos és gyakorlati alapjainak meghatározására és ellenőr-

³⁵ Brante például megkülönbözteti a szabadhivatásokat, a tőkés hivatásokat, politikai hivatásokat, az állami hivatásokat és az egyetemi hivatásokat. Brante, Thomas: *Professional types as a strategy of analysis*. In: Burrage, Michael – Torstendahl, Rolf (eds.): *Professions in Theory and History. Rethinking the Study of the Professions*. London, 1990. 75–93.

³⁶ Hughes: *Men and Their Work*, id. mű.

³⁷ „...a man's work is one of the more important part of his social identity, of his self [...] the language about work is so loaded with value and prestige judgements, and with defensive choice of symbols [...] in scientific discourse the value-loaded concept may be a blinder.” Hughes: *Men and Their Work*, 43.

³⁸ „Our aim is to penetrate more deeply into the personal and social drama of work, to understand the social and social-psychological arrangements and devices by which men make their work tolerable, or even glorious to themselves and others.” Hughes: *Men and Their Work*, 48.

³⁹ Hughes: *Men and Their Work*, 35.

⁴⁰ Freidson, Eliot: *Profession of Medicine. A Study of the Sociology of Applied Knowledge*. New York, 1970.

zésére.⁴¹ Másrészt megkérdőjelezte azt a közkeletű állítást is, hogy a hivatások tevékenysége kizárólag a tudományosságra épül. Megkülönböztette a hivatás tudományos alapjait, vagyis a tudományos hivatásokat (*research* és *scientific profession*) és a tudományos ismeretek gyakorlati alkalmazását, vagyis a gyakorló hivatásokat (*practice* és *consulting profession*). A gyakorlati munka során a tudományos ismereteken túl számos szempontot kell érvényesítenie a szakértőnek. Felhívta a figyelmet az orvosi kezelés társadalmi és szituatív jellegére. Amíg Parsons szerint a hivatások univerzálisak, racionálisak és semlegesek, vagyis a szó pozitív értelmében „független szakértők”, addig Freidson – a gyakorlati tevékenység vizsgálata alapján – azt állította, hogy sokkal inkább jellemző rájuk a partikularizmus, pragmatizmus és a tapasztalati tudásra való támaszkodás. Harmadrészt megvizsgálta a hivatások valósgátermelő erejét is. Hugheshoz hasonlóan ő is úgy vélte, hogy a hivatások aktív szerepet játszanak az élet olyan fontos fogalmainak meghatározásában, mint például a betegség, a bűn stb. Holott korántsem evidens – folytatja Freidson –, hogy ezek tudományos kérdések, nem pedig olyan morális kérdések, amelyekbe a laikusoknak is beleszólási jogot kellene biztosítani.

Az eddig ismertetett tézisek esetén a hivatások professzionalizációja egymástól független vagy egymással párhuzamos folyamatként ment végbe. Hughes másik tanítványa, Andrew Abbott szerint viszont a hivatások olyan rendszert alkotnak (*the system of professions*),⁴² amelyben minden változás kihat a rendszer egészére. A rendszert ugyanis a hivatások közti folyamatos határvillongások jellemzik. Minden hivatás igyekszik a társadalmi élet egy-egy szféráját illetékességi körébe (*jurisdiction*) vonni, ami egyeseknek sikerül, másoknak viszont nem. Példaként említette a spiritualizmussal foglalkozó médiumok esetét az Egyesült Államokban, akik a 19. század közepén kezdtek professzionalizálódni (saját egylet, sajtó, egyház), a századforduló idejére azonban jóformán megszűnt a mozgalom. Ennek oka – folytatja Abbott – az volt, hogy az emberi lélekkel és szellemmel kapcsolatos teendők más hivatások illetékességi körébe kerültek.⁴³ A hivatások felemelkedését és hanyatlását éppen ezért szükséges rendszerszinten is vizsgálni.

Monopolista megközelítés

A funkcionalista megközelítés kiemelte a hivatásokat a hagyományos osztályszerkezetből, olyan csoportokként értelmezve őket, amelyek a szolgálati etika szerint tevékenykednek, és mentesek a gazdasági önérdéktől. Ebben az értelemben párhuzamba állíthatók Mannheim szabadon lebegő értelmiségi csoportjával,⁴⁴ akik univerzális értékeket közvetítenek, de párhuzamba állíthatók Julien Benda írástudóival is,⁴⁵ akik a szépség, az igazság, a jóság és a tudomány apostolai. Az 1970-es és 1980-as években meghatározóvá vált kritikai irányzatok ezzel szemben a hivatásokról szóló diskurzus középpontjába a társadalmi és gazdasági

⁴¹ „...the only truly important and uniform criterion for distinguishing profession from other occupation is the fact of autonomy – a position of legitimate control over work. That autonomy is not absolute, depending for its existence upon the toleration and even protection by the state and not necessarily including all zones of occupational activity.” Freidson: *Profession of Medicine*, 82.

⁴² Abbott, Andrew: *The System of Professions. An Essay on the Division of Expert Labor*. Chicago, 1988.

⁴³ „In reflecting about the development of professions, then, we must develop answers that tell us why mediumship grew the way it did and why it died so quickly. [...] For these are all intimately tied to other competing professions – the clergy, the psychiatrists and neurologists, the academic psychologists who took over psychic research.” Abbott: *The System of Professions*, 30.

⁴⁴ Mannheim, Károly: *Ideológia és utópia*. Budapest, 1996. [1929]

⁴⁵ Benda, Julien: *Az írástudók árulása*. Budapest, 1997. [1927]

egyenlőtlenségeket állították, a hivatásokat pedig igyekeztek az osztályszerkezetbe, a társadalmi egyenlőtlenségek rendszerébe visszahelyezni. Ebből az új nézőpontból vizsgálva a hivatások nem a társadalmi jólét előmozdításán tevékenykedő, önzetlen szakértői csoportok, hanem a gazdasági érdekeikért kollektíven küzdő foglalkozási testületek. Magali Sarfatti Larson szerint a professzionalizáció a szolgáltatások piacának ellenőrzésére és monopolizálására irányuló kollektív törekvés.⁴⁶ Ennek a törekvésnek a sikerét segíti elő, hogy a modern társadalomban felértékelődött a tudás szerepe, ami a gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségek új forrásává vált.⁴⁷

Miután a kutatások ráirányították a figyelmet a hivatások piacvédő tevékenységére, a szabadpiac szószólói sürgetni kezdték a hivatások számára monopóliumot biztosító védőgátak eltörlését, a deregulációt és liberalizációt. Milton Friedman például a pályára lépésnek gátat szabó engedélyezést még az orvosi hivatás esetén sem találta indokoltnak.⁴⁸

Az „uralkodó osztály” elmélete

Az 1970-es és 1980-as években már a revizionista megközelítés vált dominánssá a hivatásokról szóló diskurzusban. Nem volt azonban egyetértés a tekintetben, hogy melyik osztályba kellene besorolni ezeket a hivatásokat, és hogy a hivatásokat érintő kihívások (például a bürokratizáció) miként befolyásolják a professzionalizáció folyamatát.

Az egyik elképzelés szerint a szakértők a felemelkedés útján járnak. Elfoglalták a bürokratikus nagyvállalatok vezetői pozícióit, amit egyesek menedzseri forradalomként (*managerial revolution*),⁴⁹ mások új mandarin rend felemelkedéseként (*the rise of a new mandarin order*)⁵⁰ jellemezték. A szakértelem nélkülözhetetlenné válásának köszönhetően ez a csoport egyre több hatalommal és privilégiummal rendelkezik. E tendencia alapján Gouldner a humán és műszaki értelmiség alkotta csoportot új osztálynak (*New Class*) nevezte, mely uralkodó osztállyá (*ruling class*) válhat.⁵¹ Gouldner szerint az új osztály hatalmának és osztályhelyzetének alapja az általa birtokolt kulturális tőke (nyelv, technikák, képességek, speciális kultúra), melyet a saját érdekeit szem előtt tartva érvényesít. Ebből a nézőpontból a professzionalizmus funkcionista megközelítése – nevezetesen, hogy a nagyfokú autonómiát és a piaci monopóliumot a magas képzettséget igénylő tevékenység teszi szükségessé – pusztán ideológiai eszköz az új osztály kezében.⁵² Konrád György és Szelényi Iván az „új osztály elméletektől” inspirálva fogalmazták meg téziséiket, amely szerint a szocialista rendszerben az értelmiség az állami bürokratikus pozíciók elfoglalása, vagyis a redistribúció feletti kontroll révén osztályhatalomra tör.⁵³

⁴⁶ Sarfatti Larson, Magali: *The Rise of Professionalism. A Sociological Analysis*. Berkley, 1977. 50–52.

⁴⁷ „I tried to relate the problem of professions to the more general problem of intellectuals in a class society.” Sarfatti Larson: *The Rise of Professionalism*, xv.

⁴⁸ Friedman: *Kapitalizmus és szabadság*, 148–172.

⁴⁹ Burnham, James: *The managerial revolution: or what is happening in the world today*. Harmondsworth, 1945. [1941]

⁵⁰ Derber, Charles – Schwartz, William A. – Magrass, Yale: *Power in the Highest Degree. Professionals and the Rise of a New Mandarin Order*. New York, 1990.

⁵¹ Gouldner, Alvin Ward: *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class. A Frame of Reference, Theses, Conjectures, Arguments, and an Historical Perspective on the Role of Intellectuals and Intelligentsia in the International Class Contest of the Modern Era*. London, 1979. 15.

⁵² Gouldner: *The Future of Intellectuals*, 19., 37–38.

⁵³ Konrád György – Szelényi Iván: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Budapest, 1989. [1978]

Proletarizációs és deprofesszionalizációs tézisek

Más szerzők szerint viszont a szakértelem felértékelődése és ezzel együtt az értelmiség beáramlása a bürokratikus állami és piaci szervezetekbe paradox módon éppen a professzionalizáció ellen hatott. Ahogy arra Freidson felhívta a figyelmet, a hivatások legfontosabb tulajdonsága az egyéni és testületi autonómia, melybe egyaránt beletartozik a munka feltételeinek vagy éppen az előállított termék árának meghatározása, valamint a szakmai, tudományos és etikai elvek betartásának ellenőrzése.⁵⁴ Mills szerint a fizetett szakértők (*salaried professionals*) a bürokratikus keretek között éppen az autonómiájukat veszítik el, munkájuk rutinszerűvé, szabályozottá és ellenőrzötté válik.⁵⁵ Oppenheimer proletarizációnak (*proletarianization*) nevezte azt a folyamatot, melynek során az autonóm értelmiségiek helyét átveszik a fehérgalléros proletárok (*white collar proletarian type of worker*).⁵⁶ Értelmezése szerint a bürokratikus szervezetek gyárszerű működése ellehetetleníti a teljes munkafolyamat áttekintését, a dolgozók már csak egy-egy munkafázist látnak el. A munkafeltételeket, a munka tempóját, az előállított termék jellegét, felhasználását és árát érdemben nem tudják befolyásolni. Hasonlóan az ipari munkához, egyre inkább elválik egymástól a munka és az előállított termék. A bevétel felett szintén nem rendelkezhetnek a fehérgallérosok, az értékesítésből származó bevételből csak a bérük arányában részesednek. Így kialakulnak a fehérgalléros dolgozók között is a kollektív érdekérvényesítés technikái és módszerei, vagyis a proletárookra jellemző attitűd.

Nem csak az osztályelméletek alapján értelmezték a hivatások hanyatlását. Haug⁵⁷ szerint a deprofesszionalizáció számos egyéb társadalmi folyamat eredménye: a társadalom iskolázottsági szintjének emelkedése, az informatika térnyerése, az információkhoz való könnyebb hozzáférés. Mindez demisztifikálja a szakértők tudását, ezzel párhuzamosan erősödik a laikusok azon igénye, hogy részt vegyenek a róluk szóló döntésekben.

⁵⁴ Freidson: *Profession of Medicine*, id. mű.

⁵⁵ „...professional men and women have become dependent upon the new technical machinery and upon the great institutions within whose routines the machines are located. They work in some department, under some kind of manager; while their salaries are often high, they are salaries, and the conditions of their work are laid down by rule. What they work on is determined by others, even as they determine how a host of sub-professional assistants will work. Thus they themselves become part of the managerial demiurge.” Mills, C. Wright: *White Collar. The American Middle Classes*. London, 1969. [1951] 114.

⁵⁶ „My thesis is that a white collar proletarian type of worker is now replacing the autonomous professional type of worker in the upper strata of professional-technical employment. [...] In short, bureaucratic organizational structures lead to proletarian conditions of work and, in turn, defensive reactions which can be considered the beginnings of a working-class consciousness. [...] By ‘professional’ I refer of the other end of continuum: an ‘ideal-type’ form of work having opposite characteristics from those enumerated above [...]. In brief, professional work is work in which there is discretion and judgment by the worker, in which work is not readily standardisable, and in which high levels of training remain as a memory of the criteria formerly associated with what it meant to be ‘professional’.” Oppenheimer, Martin: *The Proletarianization of the Professional*. In: Halmos, Paul (ed.): *Professionalization and Social Change*. Keele, 1973. 213–214.

⁵⁷ „Deprofessionalization is defined as a loss to professional occupations to their unique qualities, particularly their monopoly over knowledge, public belief in their service ethos, and expectations of work autonomy and authority over the client.” Haug, Marie R.: *Deprofessionalization: An Alternative Hypothesis for the Future*. In: Halmos, Paul (ed.): *Professionalization and Social Change*. Keele, 1973. 197.

Neoweberiánus megközelítés

A korábbi teóriák „visszahelyezték” a hivatásokat az osztályszerkezetbe, eltérés csak abban a kérdésben volt, hogy ez egy új uralkodó osztályt vagy egy deklasszálódó, proletarizálódó csoportot jelent-e. A neoweberiánus megközelítés ezzel szemben nem az osztály, hanem a státuszcsoporthoz fogalmát emelte elméletének központjába. Collins szerint⁵⁸ az osztályelemzések kizárólag a társadalmi szereplők gazdasági érdekeit vizsgálják. A státuszcsoporthoz fogalma – miközben figyelembe veszi a gazdasági érdekeket és törekvéseket is – túllép ezen a szűk spektrumon, és beemeli az elemzésbe a csoportképződés más dimenzióit is, nevezetesen a közös identitást, értékrendet és életvitelt.

A neoweberiánus elképzelés szerint a hivatások elsődleges célja a piaci monopólium megteremtése, melyet Weber nyomán társadalmi kizárásnak (*social closure*) neveztek. Az alulképzetteknek vagy képzettségükkel nem rendelkezőknek a szolgáltatások piacáról történő kizárását aktívan támogatja az állam is, mely képzettséghez köti a hivatás ellátását.⁵⁹ A tudásra és a szakértelemre való folyamatos hivatkozás, valamint a hivatásokra jellemző ideológia (például szolgálati etika, altruizmus) ezeket a piaci törekvéseket hivatottak legitimálni.⁶⁰ A piacok monopolizálásán túl azonban kulcskérdés a hivatások számára a piaci helyzet átkonvertálása társadalmi státuszra, megbecsültségre, elismertségre. Ahol már nem a közös gazdasági érdek, hanem a közös hit, szimbólumok és rituálék nyújtják a csoportkohéziót.

Thomas Brante tanulmányában⁶¹ a funkcionalista mítoszokkal (a szakemberek, a növekvő képesítés, a biztos tudás, az altruizmus, a racionalitás, a pártatlanság és a hős mítosza) szemben határozta meg a hivatások neoweberiánus leírását (partikulárisak, önértékvényesítők, funkcionálisan széttöredezettek).

Posztmodern és poszt-professionalizációs elképzelések

Az 1970-es években következett be a posztmodern áttörés, amely a hivatások kritikáján keresztül a modern fogyasztói társadalom kritikáját is jelentette. Ennek a radikális megközelítésnek a tükrében a hivatások az elnyomó, hatalmi gépezet működtetőjévé váltak. Az elnyomott tömegek, a laikusok pedig fogyasztóként jelentek meg, akik arra lettek szocializálva, hogy a szakértők által előállított szolgáltatásokat megvegyék. Ivan Illich osztrák filozófus a 20. század közepét egyenesen a hivatások korának nevezte (*the age of professions*),⁶² melyet az emberi értékek intézményesülése, kiüresedése és elidegenedése jellemez. Így vált a betegápolás eszménye rideg orvoslássá, a világ önfeledt megismerésének vágya pedig intézményesült oktatássá. Illich szerint fontos szerepet játszott ebben a folyamatban az iskola, mely arra szocializálta az embereket, hogy elfogadják a fennálló technokrata világrendet, és maguk is fogyasztójává váljanak a szakértők által előállított javaknak, szolgáltatá-

⁵⁸ Collins, Randall: *Market closure and the conflict theory of the professions*. In: Burrage–Torsten-dahl (eds.): *Professions in Theory and History*, 24–43.

⁵⁹ Saks, Mike: *Defining a Profession: The Role of Knowledge and Expertise*. *Professions and Professionalism*, vol. 2. (2012) No. 1. 1–10. (<https://journals.hioa.no/index.php/pp/article/view/151> – letöltés: 2015. aug. 8.)

⁶⁰ Brante megfogalmazása szerint a kutatásnak egyszerre kell tehát megvizsgálnia a nyilvános ideológiát és a látnok érdekeket. Brante: *Sociological Approaches to the Professions*, 129.

⁶¹ Brante: *Sociological Approaches to the Professions*, 130–134.

⁶² Illich, Ivan: *Disabling Professions*. In: Illich, Ivan – Zola, Irving Kenneth – McKnight, John – Caplan, Jonathan – Shaiken, Harley: *Disabling Professions*. London, 1977. 11–39.

soknak.⁶³ Nem kizárólag a fogyasztói társadalom kiüresedése veszélyezteti a társadalmat, hanem a laikusok kiszorulása a demokratikus döntéshozatali mechanizmusokból. A szakértők ugyanis – elfoglalva az államigazgatás és a média kulcspozícióit – autonóm módon határozzák meg a társadalmi igényeket, az emberi szükségleteket és a legégetőbb társadalmi problémákat, majd ezekre rögtön megoldásokat is javasolnak. Az „iskolázott társadalom” igazodik ezeknek a szakértőknek a véleményéhez, így szorítva ki önmagát a szakpolitikai kérdések (egészségügy, oktatás) megvitatásnak lehetőségéből. Az így kialakult antidemokratikus politikai rendet Illich a technokraták fasizmusának (*technofascism*) nevezte.⁶⁴

Az 1970-es években megkérdőjeleződött a modernizációs projekt, ezzel együtt pedig a tudományos fejlődésbe vetett hit, ami hatással volt a hivatások megítélésére is. Illich ennek az elbizonytalanodásnak, ennek a posztmodern szkepszisnek volt az egyik apostola. Munkái – melyekben amellet érvelt, hogy vissza kell adni a döntést a laikusok kezébe, vissza kell térni a részvételi demokráciához⁶⁵ – már ennek az új korszaknak a szellemében íródtak.

Az egyik legismertebb posztmodern gondolkodó, Michel Foucault a hivatásokról szóló vitába ugyan nem kapcsolódott be, megközelítése mégis arra inspirálta a témával foglalkozó szakembereket, hogy átgondolják Foucault teóriájának és a hivatások kérdésének metszéspontjait. Foucault szerint – ahogy arra Goldstein is utal tanulmányában⁶⁶ – a modern állam és a tudományos tudás egymásra találása alapjaiban változtatta meg a hatalomgyakorlás jellegét. A feudális és abszolutista államok represszív hatalomgyakorlását egy újfajta, tudományos alapokra helyezett hatalomgyakorlási technika váltotta fel, mely nem direkt parancsuralmi rendszeren keresztül nyilvánult meg, hanem a népesség életkörülményeinek befolyásolásán keresztül. Ez a változás elképzelhetetlen volt a népességre vonatkozó tudás felhasználása, valamint a társadalmi intézmények (iskola, kórház stb.) széles körű elterjesztése nélkül. A kormányzás helyét lassan átvette a társadalomról való gondoskodás esz-

⁶³ „Az iskolázott társadalom összetéveszti az orvosi kezelést az egészségpolitikával, a szociális munkát a közösségi élet fejlesztésével, a rendőri védelmet a biztonsággal, a katonai erőegyensúlyt a nemzetbiztonsággal, a mindennapok taposómalmát az alkotó munkával. [...] meg fogom mutatni, hogyan vezet az értékek intézményesítése elkerülhetetlenül fizikai szennyezéshez, társadalmi polarizációhoz és pszichológiai tehetetlenséghez, a modernizált nyomor és globális hanyatlás folyamatának három dimenziójához. Ki fogom fejteni, hogy e hanyatlási folyamat hogyan gyorsul fel akkor, amikor nem anyagi jellegű igények anyagi természetű áruk keresletévé alakulnak át, s amikor az egészség, az oktatás, a személyes mobilitás, a jólét és a pszichológiai gyógyulás mind-mind különféle szolgáltatások és »kezelések« eredményeként definiálódnak.” Illich, Ivan: *A társadalom iskolátlantitása*. In: Pukánszky Béla – Zsolnai Anikó (szerk.): *Pedagógiák az ezredfordulón*. Budapest, 1998. 181. (fordította: Török Attila). „...the bodies of specialists that now dominate the creation, adjudication and implementation of needs are a new kind of cartel. [...] Today, doctors and social workers – as formerly only priests and jurists – gain legal power to create the needs that, by law, they alone will be allowed to satisfy.” Illich: *Disabling Professions*, 15–16.

⁶⁴ „The Age of Professions will be remembered as the time when politics withered, when voters, guided by professors, entrusted to technocrats the power to legislate needs, renounced the authority to decide who need what and suffered monopolistic oligarchies to determine the means by which these needs shall be met.” Illich: *Disabling Professions*, 12–14.

⁶⁵ Illich kifejezését, a „Vernacular values”-t „laikusok forradalma”-ként fordították magyarra. Illich, Ivan: *Vernacular Values*. Philosophica, vol. 26. (1980) No. 2. 47–102., magyarul: Illich, Ivan: *Laikusok forradalma*. In: Darányi Sándor (szerk.): *Megérett az idő. Ökológiai olvasókönyv*. Budapest, 1990. 86–105.).

⁶⁶ Goldstein, Jan: *Foucault among the Sociologists: The “Disciplines” and the History of the Professions*. History and Theory, vol. 23. (1984) No. 2. 178.

méje. Ehhez tudományos alapokon nyugvó demográfiai, statisztikai adatgyűjtésre volt szükség.⁶⁷ Az állam ezeknek a feladatoknak az elvégzésében nem támaszkodhatott egy szűk központi bürokráciára, ebből kifolyólag a hatalom decentralizálódott, és részesültek benne azok is, akik az újfajta hatalomgyakorlás tudományos alapjait kínálták. Ezen a ponton találkozunk egymással Foucault és Illich elmélete. Illich szemében a szakértők uralta világ a szabadság felszámolását jelentette,⁶⁸ melyben az emberek felügyelt alávetésben (*disciplined acquiescence*) élnek.⁶⁹ Foucault is összeköti a szakértők és a felügyelet kérdését. Goldstein szerint Foucault tudatosan épít a francia „*discipliné*” kifejezés (angolul *discipline*) kettős értelmére, mely egyaránt utal valamely tudományra és a felügyelet társadalmi gyakorlataira.⁷⁰ Ez a *discipliné* volt hivatva az újfajta hatalomgyakorlást kiszolgálni, miközben maga is részesült a hatalomból. Diszkurzív szempontból ez a *discipliné* felhatalmazást kapott egy társadalmi jelenség értelmezésére (például betegség, bűn), másfelől viszont maga is részesevé vált a hatalomnak az általa uralt intézményes keretek között (például börtön, kórház, üzem, iskola).

Kontinentális szakirodalom

A kontinentális európai szociológiai hagyományban a professzionalizáció sohasem vált központi témává. Ennek oka Michael Burrage szerint az, hogy a szociológia alapítói számára a hivatások kérdése nem volt központi téma (Durkheim, Weber), rosszabb esetben egyáltalán nem is foglalkoztak vele (Marx).⁷¹ A professzionalizációnak így olyan klasszikus elméletekkel kellene megbirkóznia, mint az osztály-, réteg- vagy éppen az elitelméletek. A professzionalizációs paradigma elterjedését gátolta az is, hogy a kontinentális Európában a professzionalizációhoz is kötődő olyan fogalmak és teóriák váltak központi kérdéssé,⁷² mint a polgárság (*Bürgertum*, *bourgeois*, *borghesia*), a polgárosodás (*embourgeoisement*) vagy

⁶⁷ Takács Ádám a biohatalom foucault-i fogalmáról szólva ekképpen fogalmaz: „E hatalomgyakorlási módot azonban nem csak az jellemzi, hogy tárgya már nem individuális, hanem a kollektív test, vagyis maga az »emberi népesség« –, de az is, hogy működése elsősorban nem fegyvelmező jellegű mechanizmusok életbe léptetésén keresztül érvényesül. [...] Ennek az entitásnak (ti. népességnek) a felismerése sokkal inkább a politikai kalkuláció és a hatalmi procedúrák új típusainak beiktatását követeli meg: egyrészt statisztikai, demográfiai, közegészségügyi tudás politikai felhasználását, másrészt jobb élet- és munkakörülmények megteremtését célzó intézkedések bevezetését. Mindez pedig magával hozza a felmérés, megelőzés, szabályozás, gondoskodás egész társadalmat átható konkrét gyakorlatának és intézményeinek kialakítását.” Takács, Ádám: *Biopolitika és nemzeti állapot: egy foucault-i problematika rekonstrukciója*. In: Cieger András (szerk.): *Kötőerők. Az identitás történetének térbeli keretei*. Budapest, 2009. 18–19.

⁶⁸ „*I could not help but observe the decline of freedom in societies in which rights are shaped by expertise.*” Illich, Ivan: *The right to useful unemployment and its professional enemies*. London, 1978. 15.

⁶⁹ „*All over the world, one can see the rapid encroachment of the disciplined acquiescence that characterizes the audience, the client the customer.*” Illich: *The right to useful unemployment*, 21.

⁷⁰ Goldstein tanulmányában példát is említ erre a kétértelműségre: „*The »well-disciplined« hospital became the physical counterpart of the medical »discipline«.*” A francia eredeti szövegrész: „*L'hôpital bien «discipliné» constituera le lieu adéquat de la »discipline« médicale.*” Magyarul: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Budapest, 1990. [1975]

⁷¹ Burrage, Michael: *Introduction: the professions in sociology and history*. In: Burrage–Torstendahl (eds.): *Professions in Theory and History*, 62–74.

⁷² Kocka, Jürgen: *'Bürgertum' and professions in the nineteenth century: two alternative approaches*. In: Burrage–Torstendahl (eds.): *Professions in Theory and History. Rethinking the Study of the Professions*, 62–74.

az értelmiség (*Intelligenz, intellettuale*). A professzionalizációs paradigma beillesztése az európai hagyományba nem ment zökkenőmentesen. Kocka megfigyelése szerint ez az eltérő megközelítésnek tulajdonítható.⁷³ A kontinentális világot uraló polgárosodás teória (*Bürgertum, embourgeoisement*) a kollektív mobilitás, az osztály- vagy rétegképződést vizsgálja. Ezzel szemben a professzionalizációs paradigma középpontjában a piaci előny és a hatalom megszerzése, vagyis a konfliktus áll.

A kontinentális Európában a hivatások egyik legelső, tudományos igényű megközelítése a funkcionalista iskola korai képviselőjéhez, Emile Durkheimhez köthető, aki a századfordulón tartott előadásokat a bordeaux-i egyetemen e témában.⁷⁴ Durkheim elsősorban a korabeli Franciaország válságára kívánt megoldást találni, melynek háttérében véleménye szerint a gazdasági szereplők önzése áll. A szabad versenyen kapitalizmus keretei között a gazdasági szereplők viselkedését és a versenyben bevetett módszereket senki nem felügyeli.⁷⁵ A válság tehát nem gazdasági, sokkal inkább morális természetű. A gazdasági élet szabályozása magától nem fog bekövetkezni, az államnak kell ezt a feladatot ellátni. Ezt azonban nem direkt módon teszi meg, hanem köztes foglalkozási testületek, szervezetek révén, melyek őrködnek a tagok etikuss és erkölcsös magatartása felett. Durkheim korporatív államfelfogásában a testületek közvetítik az állam akaratát a tagok felé, de autonóm módon, az önkormányzatosság elvére épülve határozzák meg a hivatás etikáját (*professional ethics*), és felügyelik ennek betartását.

Éppen ellentétesen közelített a kérdéséhez Max Weber, aki a protestáns etika és a kapitalista szellem találkozási pontjait kereste. Mindkettőben közös a lutheri bibliafordításból eredeztethető hivatás vagy meghívás (*Beruf*) fogalma, mely egyszerre jelenti az isteni elhívást az örök életre és az Isten által alkotott evilági rend tiszteletét, a nekünk rendelt foglalkozás iránti elhivatottságot.⁷⁶ A modern kapitalista szellem – éppen a protestáns etikából eredendően – tehát nem valami önző, etikátlan viselkedést hordoz magában, ahogy azt Durkheim leírta, hanem ügybuzgalmat, a nekünk rendelt földi hivatás iránti elkötelezettséget, hivatásszerűen úzótt és nyereségre törekvő hozzáállást.⁷⁷ A protestáns teológiában rá-

⁷³ Kocka: 'Bürgertum' and professions, 68.

⁷⁴ Az előadásokat csak az 1950-es években publikálták: Durkheim, Emile: *Professional Ethics and Civic Morals*. Glencoe, 1958.

⁷⁵ „Let us see, then, how the unleashing of economic interests has been accompanied by a debasing of public morality. We find that the manufacturer, the merchant, the workman, the employee, in carrying his occupation, is aware of no influence set above him to check his egotism; he is subject to no moral discipline whatever and so he scorns any discipline at all of this kind.” Durkheim: *Professional Ethics*, 12.

⁷⁶ „Félreérthetetlen tény, hogy ebbe a német szóba: »Beruf« s talán még hangsúlyosabban angol megfelelőjébe, a »calling«-ba legalábbis belecseng egy vallásos képzet – az isten által kitűzött feladaté –, s ez annál inkább érezhető, minél hangsúlyosabban ejtjük ki a szót.” Weber, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Vallásszociológiai írások*. Budapest, 1982. [1920] (fordította: Gelléri András és Somlai Péter) 87. „A hivatás az, amit az ember mint isteni elrendelést fogad, s amihez »alkalmazkodnia« kell: ezt az értelmezést erősítik meg azok a gondolatok is, hogy a hivatásvégzés így vagy úgy az a feladat, melyet Isten tűzött ki.” Weber: *A protestáns etika*, 109.

⁷⁷ „...»a modern kapitalizmus szelleme« kifejezést használjuk annak az érületnek a megjelölésére, amely hivatásszerűen, rendszeresen és racionálisan törvényes nyereségre törekszik.” Weber: *A protestáns etika*, 69.

adásul a földi pályafutás sikere az örök üdvösségre való elhivatottság jele is egyben, így a sikeres pályafutás – beleértve a sikeres gazdasági tevékenységet is – vallási értelmet kap.⁷⁸

Jóllehet a hivatások kérdésének Durkheim és Weber révén erős hagyománya lehetne a kontinentális Európában a professzionalizáció – angolszász hatásra – csak az 1980-as és 1990-es években kezdett népszerű kutatási témává válni.⁷⁹ A kutatók előtt álló legfontosabb megválaszolandó kérdés az volt, hogy mennyiben alkalmazható a teória Európa társadalmának és történetének megértése szempontjából. A most következő részben elsősorban a német szakirodalom eredményeire fogok támaszkodni.

Az európai hivatások történetét illetően két kérdésben alakult ki viszonylagos konszenzus. Egyrészt abban, hogy Európában az állam szerepe a professzionalizáció folyamatában sokkal meghatározóbb volt, mint az angolszász világban. Magali Sarfatti Larson szerint nem véletlen, hogy a professzionalizációs elmélet éppen az angolszász országokban jelent meg, amelyek a *laissez-faire* kapitalizmus mintapéldányai. Ezekben az országokban a hivatások a tudás és a tudás alkalmazása (*knowledge and skill*) révén piaci előnyre, monopol piaci pozícióra tettek szert. Az állam szerepe az volt ebben a folyamatban, hogy jogilag is elismerte a védett piaci helyzetet.⁸⁰ Európában ezzel szemben a bürokratikus és centralizált állam kezdeményezően lépett fel, erőfeszítéseket tett, hogy létrehozzon, fejlesszen és megerősítsen bizonyos hivatásokat. Sőt Kocka szerint Németország esetén a professzionalizáció az állami bürokratikus rendszer keretén belül indult útjára, és az állami hivatások jelentették később a mintát a szabadfoglalkozások (például orvosok) számára is.⁸¹ A hivatások történetét később is végigkísérte az állami felügyelet, ösztönzés és beavatkozás.⁸² Torstendahl szerint lényeges különbség továbbá, hogy az angolszász világban a piac szabályozását és felügyeletét a testületek, Európában viszont az állam látta el.⁸³ Siegrist a nagyobb állami szerepvállalás okát a modernizációs versenyben látja. Az egymásra is veszélyt jelentő európai birodalmak számára a politikai stabilitás mellett kulcskérdés volt a lakosság életkörülményeinek javítása, a gazdasági, technológiai és társadalmi fejlődés biztosítása, és ebben fontos szerep hárult a hivatásokra is.⁸⁴ Ez a paternalista hozzáállás nyilvánult meg a Közép-

⁷⁸ „...minden körülmények között az evilági kötelességek teljesítése az egyetlen út Isten tetszésének elnyeréséhez, hogy Isten ezt és csakis ezt akarja, s hogy éppen ezért Isten előtt teljességgel egyenlő minden bevett hivatás.” Weber: *A protestáns etika*, 99.

⁷⁹ Voltak természetesen korábbi tanulmányok is. Hesse, Hans Albrecht: *Berufe im Wandel. Ein Beitrag zum Problem der Professionalisierung*. Frankfurt, 1968.

⁸⁰ Sarfatti Larson: *The Rise of Professionalism*, XVI–XVIII.

⁸¹ Kocka: *‘Bürgertum’ and professions*, 72–73.

⁸² Rüchemeyer, Dietrich: *Professionalisierung. Theoretische Probleme für die vergleichende Geschichtsforschung*. In: Wehler, Hans-Ulrich (Hrsg.): *Geschichte und Gesellschaft* 6. Professionalisierung in historischer Perspektive. Göttingen, 1980. 317.

⁸³ Idézi Evetts, Julia: *Professions in European and UK markets. The European professional federations*. *International Journal of Sociology and Social Policy*, vol. 20. (2000) No. 11/12. 4.

⁸⁴ Siegrist, Hannes: *The Professions in Nineteenth-Century Europe*. In: Harmut Kaelble (ed.): *The European Way. European Societies during the Nineteenth and Twentieth Centuries*. New York, 2004. 70–73.

Európában népszerű kameralizmusban is.⁸⁵ A nagyobb állami szerepvállalás ebből a szempontból összeköthető a megkésett modernizáció, az elmaradottság kérdésével is.⁸⁶

Bár az állam fontos szerepet játszott a hivatások professzionalizációjában, ez nem jelenti azt, hogy a hivatások nem vettek részt aktívan ebben a folyamatban. Szerencsésebb kölcsönös egymásrautaltságról beszélni. Az állam támaszkodott a hivatásokra, amikor törekvéseit végre kellett hajtani, de a hivatások is számíthattak az állam támogatására saját céljaik elérésében.⁸⁷ Az állam és a hivatás szoros kapcsolata különösen a két világháború közötti történelem tükrében válik nyilvánvalóvá. Az állam közreműködött a hivatások megerősítésében (például kamarák létrehozása és megerősítése), cserébe viszont elvárta a diktatúra céljainak kiszolgálását.⁸⁸ Ebből a szempontból nézve érdemes azt is megvizsgálni, hogy milyen összefüggés figyelhető meg a liberális demokráciák stabilitása és a hivatások felemelkedése között.⁸⁹

A másik kérdés, amiben konszenzus alakult ki, az, hogy Európában az egyetemeken belül indult el a hivatások kialakulásának folyamata. Parsons megállapítása szerint ez ellentétben áll az angolszász típusú professzionalizációval, ahol a hivatások az egyetemeken kívül, a hagyományos céhes intézmények keretein belül indultak fejlődésnek.⁹⁰ A professzionalizáció Németországban is az egyetemeken belül vette kezdetét (*academic occupation, akademische Berufe*). Ebben a fejlődésben kulcsszerepet játszott az abszolutista állam, tette mindezt az állami közigazgatás modernizálása és fejlesztése érdekében.⁹¹

A fentiek alapján – nyilván sematikus, leegyszerűsítő módon – a téma számos kutatója egyetértett abban, hogy létezik a professzionalizációnak egy angolszász és egy kontinentális modellje.⁹² McClelland⁹³ megkülönböztette a belülről (*from within*) és felülről (*from above*) zajló professzionalizációt. A belülről zajló professzionalizáció sajátossága az, hogy a közös identitás, a közös képzés és a közös érdekek mentén a hivatáshoz tartozók meggyőzik az államot és a közvéleményt, hogy különleges kiváltságokat és autonómiát kapjanak. A felülről zajló professzionalizáció a feltörekvő hivatásokra jellemző, amelyek vonzónak tartva a már professzionalizálódott hivatások által elért kiváltságokat, igyekeznek hasonlítani hozzájuk. Ez annyiban feleltethető meg az európai fejleményeknek, hogy az állami bürokráciára

⁸⁵ Madarász Aladár: *Kameralizmus, történelmi iskola, osztrák gazdaságtan. Három vázlat a német és osztrák közgazdasági diskurzus történetéből*. Közgazdasági Szemle, 49. évf. (2002) 10. sz. 838–857.

⁸⁶ Gerschenkron, Alexander: *A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból*. Budapest, 1984. [1951]

⁸⁷ Cocks, Geoffrey – Jarausch, Konrad H. (eds.): *German Professions 1800–1950*. New York, 1990. 12–13.

⁸⁸ Jarausch, Konrad H.: *The Unfree Professions. German Lawyers, Teachers and Engineers. 1900–1950*. New York, 1990.; Kovács M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*. Budapest, 2001.

⁸⁹ Sciulli, David: *Continental Sociology of Professions Today: Conceptual Contributions*. Current Sociology, vol. 53. (2005) No. 6. 918. Ebből a szempontból az alapvető kérdésfeltevés 1933 óta nem sokat változott (Carr-Saunders–Wilson: *The Professions*, id. mű).

⁹⁰ Parsons: *Professions*, id. mű.

⁹¹ McClelland, Charles E.: *The German experience of professionalization. Modern learned professions and their organizations from the early nineteenth century to the Hitler era*. Cambridge, 1991.; Cocks–Jarausch: *German Professions*, id. mű.

⁹² Sciulli: *Continental Sociology*, 919.

⁹³ Idézi Evetts, Julia: *Sociological Analysis of Professionalism: Past, Present and Future*. Comparative Sociology, vol. 10. (2011) No. 1. 11.

jellemző képzési és minősítési rendszer mintául szolgált az egyetemi hivatások (*academic occupation*) számára is, vagyis a professzionalizáció mintakövetéssel, „felülről” zajlott le. Neal és Morgan⁹⁴ szerint az Egyesült Királyságban a professzionalizáció alulról felfelé (*bottom up*), spontán módon, szerves fejlődés eredményeképpen ment végbe. Ebben a folyamatban a legfontosabb szerepet a hivatás testületei játszották. Németországban viszont felülről lefelé (*top down*) zajlott le ez a folyamat. Az állam szabályozta a képzéseket, az engedélyeket, az etikai elveket, a kamarát és a viselkedési szabályokat. A kevésbé szerencsés irányjelző fogalmaknál (alulról-felülről, belülről-felülről) mindenképpen található Collins⁹⁵ megkülönböztetése, aki „bürokratikus tisztviselők” (*bureaucratic office-holders*) jelzővel illeti a kontinentális modellt, amelyben a hangsúly a közjó és a közérdek szolgálatán van. Ezzel szemben az angolszász modellben „engedéllyel ellátott piac-monopolizálók” (*licensed market-monopolizers*) beszélhetünk, ahol a hangsúly a legkedvezőbb áron elérhető, minőségi szolgáltatáson van. Siegrist⁹⁶ – az állami szerepvállalás mértékétől és a foglalkozások hierarchiájának kortárs megítélésétől függően – négyféle modellt sorol fel:

- céhek (*guild societies*) az ancien régime idején;
- a 19. századi európai centralizált-bürokratikus államok keretein belül működő hivatások (*state professions*);
- szabadfoglalkozások (*liberal professions*) a 19–20. századi angolszász világban;
- neokorporatív hivatások (*neocorporative professions*) a kortárs európai jóléti államokban.

Összegzésként a különbséget úgy is megfogalmazhatjuk, hogy az angolszász céhszerű, piacorientált modellel szemben Európában a hivatások kialakulására nagyobb hatással volt az állam, a professzionalizáció központja pedig az állami fenntartású egyetem volt.

Összegzés

A második világháborút követően a hivatások értelmezésében egyeduralkodóvá váló funkcionista elképzelés nyomán tisztázódni látszott az a kérdés, hogy milyen formális jegyek alapján tekinthetünk egy foglalkozást hivatásnak. Konszenzus alakult ki abból a szempontból, hogy hivatások alatt olyan magas képzettséget és gyakorlati tudást igénylő foglalkozásokat értünk, amelyek széles körű felhatalmazással rendelkeznek egy-egy tevékenység ellátását illetően. A hivatáshoz tartozók munkáját etikai kódex szabályozza, amelynek betartását a hivatás testülete felügyeli.⁹⁷ Az 1960-as évek végétől kezdve azonban ezt a konszenzuálisnak tekinthető értelmezést több oldalról is kritika érte. A hivatások testületeiben egyre többen a piaci érdekvédelem eszközét látták, és egyre többen kezdték el vizsgálni a hivatásoknak és a politikai döntéshozóknak a kapcsolatát.⁹⁸ A monopólium kérdését az elemzés középpontjába állító szerzők gyakran követelték a deregularizációt, a piaci korlátok lebontását. A hivatásokat eközben újabb kihívás érte a laikus mozgalmak részéről, amelyek követelték, hogy a szakmainak álcázott, valójában morális-erkölcsi kérdésekbe a civilek is bele-

⁹⁴ Neal, Mark – Morgan, John: *The Professionalization of Everyone? A Comparative Study of the Development of the Professions in the United Kingdom and Germany*. European Sociological Review, vol. 16. (2000) No. 1. 9–26.

⁹⁵ Idézi Evetts: *Sociological Analysis of Professionalism*, 15.

⁹⁶ Idézi Sciulli: *Continental Sociology*, 930–931.

⁹⁷ Parsons és követői.

⁹⁸ Ide sorolhatjuk Magali Sarfatti Larsont.

szólhassanak, a szakértők munkáját pedig kontroll alatt tarthassák.⁹⁹ A radikálisabb hangok egyenesen az emberi önrendelkezés teljes elvesztését látták a szakértők egyre növekvő hatalmában, mely a demokratikus berendezkedést veszélyezteti.¹⁰⁰ Ez a revizionista értelmezés – megtörve a funkcionalista elmélet uralmát – az 1970-es és 1980-as években vált dominánssá. Ezzel párhuzamosan vita bontakozott ki azokról a trendekről, melyek a szakemberek és hivatások jövőjét befolyásolják. A szakértők hatalmának növekedését hangsúlyozó szerzők egy új értelmiségi uralkodó osztály felemelkedéséről írtak. Mások viszont a bürokratikus vállalatok térnyerésére fókuszálva proletarizálódást, elszegényedést, autonómiavesztést vizionáltak. Új szempontot jelentett az 1980-as években a neoweberiánus megközelítés, mely a piaci monopolista teóriát ötvözte a státuszcsoportok képződésének weberi elméletével. Elképzelésük szerint egyszerre kell megvizsgálni a piaci és a társadalmi kizárás folyamatát. A kontinentális szociológiai narratívába csak nehezen tudott beilleszkedni az angolszász eredetű professzionalizációs elmélet. Az 1980-as és 1990-es években kezdődött meg a szisztematikus kutatás, melynek eredményeképpen konszenzus alakult ki abból a szempontból, hogy a hivatások történetére a kontinentális Európában sokkal nagyobb hatással volt az állam és az egyetemek fejlődése. Hazánkban a téma csak a rendszerváltást követően került előtérbe, az autonóm szakmai szervezetek és kamarák reorganizációjával együtt.

A szakirodalmi áttekintést követően világossá válik, hogy a funkcionalista paradigma óta nem sikerült olyan egységes elméleti keretet találni, mely választ adna arra a kérdésre, hogy mely foglalkozásokat tekinthetjük hivatásoknak. A téma szakértői eklektikusan alkalmazták a funkcionalisták által meghatározott attribútumokat és ezeknek az attribútumoknak a revizionista értelmezését. Ebből az eklektikus képből következik, hogy a téma számos szakértője már nem is törekszik arra, hogy szigorú elméleti kereteket határozzon meg,¹⁰¹ mások egyenesen időpocséklásnak tartják a pontos definícióra való törekvést.¹⁰²

Valóban igaz, hogy az egyes hivatások számos tényezőben eltérnek, például 1. az általuk nyújtott szolgáltatások jellegében; 2. foglalkoztatási szerkezetükben (önállóak, bürokratikus állami szektorban tevékenykedők, privát cégeknél dolgozók); 3. ügyfeleik jellegében és társadalmi státuszában (például közjegyző, szociális munkás, tanár); valamint ezekből következően 4. társadalmi és gazdasági helyzetükben.

A professzionalizációt több kontextusból érdemes vizsgálni:¹⁰³

- az intézményes keretek között zajló képzés szempontjából, ahol a professzionalizáció a tudást és annak alkalmazását jelöli, valamint a tudás felértékelődését a társadalom egészében;
- a munkamegosztás szempontjából, ahol a professzionalizáció arra a gyakorlati szaktudásra utal, amely meghaladja a laikus tudást;
- gazdasági szempontból, ahol a professzionalizáció a monopólium megszerzésének folyamatára utal;
- politikai és társadalmi szempontból, ahol a professzionalizáció a szakmai identitásra és azokra az erőfeszítésekre utal, melyekkel a közös szakmai és társadalmi érdekeket népszerűsítik.

⁹⁹ Eliot Freidson.

¹⁰⁰ Ivan Illich.

¹⁰¹ Sciulli: *Continental Sociology*, 919.

¹⁰² Evetts: *Sociological Analysis of Professionalism*, 3.

¹⁰³ Siegrist listája, idézi Sciulli: *Continental Sociology*, 924.

A különböző kontextusok vizsgálata azonban egy ponton összeér. A professzionalizáció elképzelhetetlen valamely foglalkozási csoport kollektív felfelé mobilitása nélkül, de azt is érdemes szem előtt tartanunk, hogy a professzionalizáció reverzibilis folyamat, bármely hivatás deprofesszionalizálódhat. Figyelembe kell azt is vennünk, hogy ezek a folyamatok egy többszereplős térben játszódnak le. Nem vizsgálhatjuk a hivatásokat egymástól független entitásként, kizárólag más hivatások kontextusában. Az állam mint szabályozó ennek a többszereplős térnek az egyik legfontosabb résztvevője, de a laikus közönség is folyamatosan megkérdőjelezi a hivatások kompetenciamonopóliumát, és beleszólási jogot, civil kontrollt, valamint nagyobb transzparenciát követel. Ebben a többszereplős térben tehát meg kell vizsgálnunk:

- a kliens és hivatás kapcsolatát (kompetenciamonopólium, információs szakadék, kiszolgáltatottság, civil kontroll igénye, a hivatások egyénre és társadalomra kirott ajánlásai);
- a hivatások egymáshoz való viszonyát (határvillongások, paraprofessziók, feladatdelegálás és feladatelvonás);
- a hivatás és állam kapcsolatát (az állam szerepe a képzésben, a hivatás létrehozásában, a piaci monopólium elismerésében, a hivatások hatása a politikai rendszerre, a hivatások szerepe a különböző politikai rendszerekben, a társadalmi és politikai stabilitásban);
- a lakosság és az állam kapcsolatát (a felvilágosult abszolutizmus, a kameralizmus, a jóléti állam koncepciója hogyan befolyásolta a hivatások helyzetét).